Оригинални научни рад
821.163.41.08 Петровић Његош П. II
811.163.41'366
DOI:10.5937/ZRFFP51-30634

Радмило Н. Маројевић[1]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

Специфичне морфеме и иновације у структури врста ријечи (*на грађи Његошевог Шћепана Малог*)

Сажетак. У овом раду разматрају се префиксоиди |по|, |при|, |пре| и |нај| и њихови префиксални хомоними (1), постфикси |зи|, |колик| и |год| (2), хомонимија ријечце *не* и префикса |не| (3), као и иновације у врстама ријечи (4). У раду се примјењује поредбена анализа примјерâ из *Шћепана Малог* с контекстима из *Горског вијенца*, *Луче микрокозма* и Његошеве медитативне прозе.

Кључне ријечи: Петар II Петровић-Његош; спјев *Шћепан Мали*; спјев *Горски вијенац*; спјев *Луча микрокозма*; префиксоиди; постфикси; оптативи; предикативи.

[1] radmilo@mail.ru

Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима“ Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

Рад је примљен 17. новембра 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 24. марта 2021.

ПРИСТУП

0.1. У претходним радовима објављеним у овом часопису, који имају не само исти поднаслов као и овај него представљају мини-серију посвећену специфичним категоријама – глаголским ријечима (Маројевић, 2020а) те граматичким и лексичко-граматичка ријечима (Маројевић, 2020б), највећи дио размотрених глагола, везника, рјечци и замјеница налази се у међусобним односима хомонимије: или исто писање, а различит изговор и значење (хомографи), или исто и писање и изговор, а различито значење (и хомографи и хомофони).

0.2. И ријечи које у овом раду обрађујемо и њиме мини-серију закључујемо углавном се заснивају на односима хомонимије. – Префиксоиди се од префиксâ разликују по томе што они имају ослабљен (побочни) акценат, док префикси или немају акценат или им је акценат као акценат читаве ријечи главни; поред тога, префиксоиди се могу сматрати морфолошки неоформљеним ријечима с могућношћу транспозиције у самосталне индеклинабилне ријечи, тј. имена нулте деклинације (види т. 1). – Постфикси у српском језику заузимају периферну позицију у граматичком систему: они се или могу сами сматрати рјечцом |зи| или су хомографи с рјечцом |год| или се могу сматрати трокомпонентним флексијама насталим преинтеграцијом (види т. 2). – Морфема за негацију се појављује час као рјечца, час као префиксална морфема; у неким позицијама има краткосилазни акценат, у другим пренесени краткоузлазни акценат, у трећим су без акцента (види т. 3). – Српски језик је архаичан у погледу система врста ријечи; поред резултата трију словенских подјела ријечи на врсте, он има само двије иновације – једна је оптативи, а друга предикативи (види т. 4).

1. Префиксоиди |ПО|, |ПРИ|, |ПРЕ| и |НАЈ|

1.1. Састављено писање примјењујемо у ријечима с префиксоидима |по| (види даље т. (1)), |при| (види даље т. (2)), |пре| (види даље т. (3)) и (алтернативно) |нај| (види т. 1.2).

(1) Састављено се пишу префиксоид и префикс као морфеме. Ријечи с префиксом *по-* имају један акценат, наравно главни, а он може бити на основној ријечи (творбеној бази), на примјер: шта јошт чȕда шћаше пора́дити [ШМ 1049], или на самом префиксу:

И Пугàчев пȍрāдӣ чудеса: [ШМ 3972]; да ȕљезе у Москву, пȍрāдӣ. [ШМ 3979].

Префиксоид |пȍ| разликује се од префикса *ӣо-* тиме што он има самостални, побочни акценат, док главни акценат има ријеч којој се он прикључује, а то може бити компаратив придјева: и са справом да су пȍнарѐдн'јӣ – [ШМ 3530]; Кажу да је пȍдȍљӣ од брата. [ШМ 3626], компаратив прилога: да ти души буде пȍлàкшијē. [ШМ 477], трпни глаголски придјев: *Књаз се исӣравља, мало ӣȍȕблāжен.* [ШМ -2287], глагол (3.л. јд. презента): и како се òд њӣх пȍȕдāљē, [ШМ 1606] и придјев у позитиву, чашу вина пȍдòбру испијем [ШМ 2600, **по добру** (Стојковић, 1851, стр. 124)]. У првом издању растављено је одштампан само овај посљедњи примјер.

Ријечи с компонентом |пȍ| могу атонирати акценат на главној ријечи а трансформисати побочни акценат префиксоида у главни акценат префикса; главна ријеч може бити прилог компаративног значења: да смо к теби и пȍприђе дошли. [ШМ 855] или компаратив придјева: пȍширӣ је нô ти мислиш свијет. [ШМ 3995]; ко је царство пȍвишē видио [ШМ 3990, **по више** (Стојковић, 1851, стр. 182)]. У првом издању растављено је одштампан само овај посљедњи примјер. С дериватолошког становишта овај процес (прелазак префиксоида у префикс) по нашој класификацији спада у транспозицију на морфемском нивоу.

(2) Префиксоид |прȉ|, с побочним акцентом, посвједочен је у вези с глаголом (3.л. јд. презента) *ӣȍкољē*, који има главни акценат: нас с Турцима како прȉпȍкољē, [ШМ 3214].

(3) Префиксоид |прѐ| разликује се од префикса *ӣре-* тиме што он има самостални, побочни акценат, док главни акценат има ријеч којој се он прикључује, а то може бити придјев: јер ȉмāше коња прѐбијéсна. [ШМ 633]; ([...] прѐјѐвтини старци до злȁ бога!) [ШМ 1248]; јер су ȕ њӣх дани прѐдугàчки [ШМ 2530]; Прѐмȕчнӣ сȳ настали áдети, [ШМ 3676]; а црква је бȍж'јā прѐвѐликā – [ШМ 1704]; молитве су дȍбре и прѐдȍбре, [ШМ 3461] или прилог: јер је кȍд нāс трȕдно и прѐтрȕдно [ШМ 1216].

Ријечи с компонентом |прѐ| могу атонирати акценат на главној ријечи а транформисати побочни у главни на префиксу; главна ријеч може бити прилог: ȁл' извр́шит – тêшко и прѐтēшко, [ШМ 3877] или глагол (3.л. јд. презента): цио народ прѐчезнȳ зȁ тобōм. [ШМ 2305]. С дериватолошког становишта овај процес (прелазак префиксоида у префикс) спада у транспозицију на морфемском нивоу.

1.2. Префиксоид |нȁј| разликује се од префикса *нај-* тиме што он има самостални, побочни акценат, док главни акценат има ријеч којој се он прикључује, а то је компаратив придјева: служитељ цâрствā и ȍблāстӣ нȁјслȁвн'јӣх и странā и градовā нȁјсрѐћњ'јӣх [ШМ -1614]; *он залѐшӣ хàша и у нȁјваштрѐнијēм штрку сāīнē се и ȕīрабӣ чибук са земље*; [ШМ -2255]; Кунем ви се клетвом нȁјстрàшнијōм – [ШМ 888]; Ми смо Срби народ нȁј[не]срѐћњ'јӣ: [ШМ 2814]. Ријечи с компонентом |нȁј| могу атонирати акценат на главној ријечи а трансформисати побочни у главни на префиксу; главна ријеч може бити компаратив придјева: нȁјсрећњ'јӣ си од свијех Туракā [ШМ 952]; (три нȁјвишē ȕ њӣх руковети!) [ШМ 636]. У свим наведеним примјерима гради се суперлатив придјева, али посебним наглашавањем компоненте |нȁј| краткосилазним побочним акцентом наглашава се суперлативно значење. Емфатичким дужењем компоненте |нâј| то наглашавање би било још јаче истакнуто, али такву прозодију нисмо наводили (али је и не искључујемо).

Ријечи с префиксом *нај-* имају један акценат, наравно главни, а такву прозодију означавамо на суперлативу прилога, без посебног наглашавања: То си мога нȁјприђе казати – [ШМ 1193]; док нȁјпосл'јē отпрéми колаче [ШМ 1112]; док нȁјпосл'јē – све у своју тȍрбу! [ШМ 1886]; нȁјпослије и гроб ти нађоше [ШМ 2315]; Нȁјљепшѐ је: дȓж јѐзик зȁ зȕбе! [ШМ 1406]. Знаком за краћоћу на посљедњем примјеру искључујемо компаратив придјева.

Издвојићемо два типа примјерâ.

1º У примјеру: која ми је срцу пȍнајближе – [ШМ 238] суперлативни префикс *нај-* губи акценат, тј. преноси га на атонирану компоненту *īо-*, која тиме престаје да буде префиксоид |пȍ| (постаје обични префикс) (види т. 1.1.(1)).

2º У примјерима: нȁјпрвӣ је – што ти хоће они [ШМ 1009]; дан нȁјпрвӣ ђе си бој почео, [ШМ 1546]; ко нȁјпрвӣ смути на састанку [ГВ 358] префиксоид |нȁј| трансформисан је у обични префикс, али овај суперлатив није образован од редног броја *īȓвӣ* у значењу 'први по реду', како смо раније облик објашњавали, него од придјева *īȓвӣ* у значењу 'ранији' уз атонирање другог акцента: *нȁјīȓвӣ* > *нȁјīрвӣ* (уп. Маројевић, 2016а, стр. 377).

2. Постфикси |ЗИ|, |КОЛИК| и |ГОД|

2.1. Састављено писање примјењујемо у ријечима с постфиксима |зи| (види даље т. (1)), |колик| (види даље т. (2)) и |год| (види т. 2.2).

(1) Постфикс |зи| има функцију наглашавања, а прикључује се облицима не само д а т и в а: досадни смо мȋ свȍјōјзи кући, [ШМ 1239]; Ја не могу ȍвōјзи мудрости [ШМ 3099]; Њôјзи краја трȳдно наћи није. [ШМ 3101] него и л о к а т и в а с предлозима *по* (историјски то је била веза с дативом): да све раде по свȍјōјзи ћȳди, [ШМ 3217], *о*: о мȁњōјзи тр̏сит главобољи? [ШМ 1202]; тȃ' се поса о лȁкōјзи сврши, [ШМ 1310], *на*: да нȁ прāвди бȍж'јōјзи не страда. [ШМ 3386] и *у*: у нȁјлуђōј свȍјōјзи пјаности [ШМ 397]; народ живи у бȍжōјзи цркви, [ШМ 1703]; Зар Млечићи у мȍјōјзи кући [ШМ 2440], па чак и н о м и н а т и в а: да тȁквȋзи зȁ мнōм добро зборе, [ШМ 2915].

Постфикс |зи| је специфична морфема која се додаје облицима придјевâ и замјеница ради посебног наглашавања. Могао би се посматрати и као рјечца, али пошто има фиксирано мјесто – заузима искључиво позицију послије наставка, сврставамо га у морфеме. Он у наведеним примјерима има обличку, а не творбену функцију (њиме се не гради нова ријеч). Није представљао текстолошки проблем: у свим издањима |зи| се прикључује претходном облику.

(2) Ни постфикс |колик|, којим се модификују облици замјенице *вас*, *сва*, *све*, нема творбену функцију него се њиме потенцира значење универзализације. Ни он није представљао проблем с аспекта вербализације текста пошто се састављено пише већ у првом издању. У *Шћепану Малом* замјеница ***вȁсколик** има девет потврда: *ср.р. јд. ак.*: свѐколикȍ што је ѝ како је? [ШМ 183, **Свеколико** (Стојковић, 1851, стр. 16)]; *ж.р. јд. ном.*: свȁколикȁ на ваше границе [ШМ 697, **Сваколика** (Стојковић, 1851, стр. 36)]; свȁколикȁ војска црногорска [ШМ 921, **Сваколика** (Стојковић, 1851, стр. 49)]; *ж.р. јд. ак.*: да подигну војску свȳколикȳ, [ШМ 668, **свуколику** (Стојковић, 1851, стр. 35)]; да вратите војску свȳколикȳ [ШМ 928, **свуколику** (Стојковић, 1851, стр. 49)]; свȳколикȳ, с Мȍра на Морачу. [ШМ 1506, **Свуколику** (Стојковић, 1851, стр. 74)]; свȳколикȳ Грчку на Турчина, [ШМ 3835, **Свуколику** (Стојковић, 1851, стр. 176)]; *ж.р. мн. ак.*: свѐколикѐ борбе нечувене [ШМ 1688, **Свеколике** (Стојковић, 1851, стр. 83)]; свѐколикѐ св'јêтскē посластице [ШМ 2535, **Свеколике** (Стојковић, 1851, стр. 121)]. У основном издању само у неким примјерима посебно смо нагласили краткоћу финалног вокала (наставка), која је иначе редундантна јер одсуство надредног знака сигнализира краткоћу; и у свим другим случајевима финални наставак је кратак, па смо овдје прозодију означили у сваком примјеру.

Ако ова замјеница није представљала проблем с аспекта вербализације текста, јесте с аспекта утврђивања полазног облика ри-

јечи (руски: исходная форма слова), тј. номинатива једнине мушког рода (иако је он у Његошевом језику потврђен, у преписци: васколик црногорски народ). У *Речнику Његошева језика* замјеница се наводи двапут. У првом тому интерпретација је тачна само дијелом: **ва̏сколик**, -а, -о и сва̏колика, свѐколико (мн. свѝколици, свѐколике, свѐколика) *савколик*, *сав*, *читав*, *цео* (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 62) – нетачан је облик *савколик у семантичком опису и *свѐколика у парадигми (не потврђује их Његошев језик). У другом тому све је тачно – осим полазног облика, номинатива једнине мушког рода: **савколик** (Стевановић и др., 1983, т. II, стр. 246). А Александар Младеновић опис скраћује, а грешке умножава: „**сваколик**, -а, -о *сав*, *цео*, *целокупан* (савколик)“ (Младеновић, 2007, стр. 387) – наводи два фантома у номинативу једнине мушког рода као полазном облику: *сваколик, *савколик, а не наводи прави лик, ва̏сколик.

Једини досад адекватни лексикографски опис ова замјеница је добила у нашем *Рјечнику Луче микрокозма*: „***ва̏сколик** (7) *зам. м.р. мн. ак.*: свѐколике || на́поре | вјѐтрōва̄ˣ [1784]; *ср.р. јд. ном.*: штȍ је скȕпа || ȍвō | свѐколико [175]; *ж.р. јд. ак.*: и сȕдбину || мȍју | свȕколику [1289]; *ген.*: свѐколикē || мȍгли | прѐгледа̄ти – [576]; *мн. ном.*: ђѐ прѐлēсти || смр̂тнē | свѐколике [529]; свѐколике || нѐбеснē | равнѝне [603]; *ак.*: Свѐколике || дȍрбе | океа́на̄ˣ [1781]“ (Маројевић, 2016б, стр. 708 (облик прѐлести може се прозодијски реконструисати и без дужине на медијалном слогу)).

Вишеструко је специфичан постфикс |колик|. Он нема творбену него обличку функцију – њиме се не граде нове ријечи. Настао је синтаксичком творбом комбинованом с елипсом уз атонирање друге компоненте, по обрасцу *све колико* ‹га год има› → *свѐколико*. Овај постфикс и сам има флексију којом се понављају категорије рода, броја и падежа основне замјенице, а све то показује да постфикс заузима неку прелазну позицију између афикса и основе.

2.2. Постфикс |год| је специфична морфема: он се додаје неким облицима упитно-односних замјеница. Заузима позицију послије наставка.

(1) У *Шћепану Малом* посвједочене су три замјенице с постфиксом |год|.

1º Замјеница *ко̀ӣод* потврђена је само у номинативу: је ли ко̀год о̀д ва̄с претекао [ШМ 1762]; ста̏је ли се ко̀год на ћена́ру, [ШМ 3729].

2º Замјеница *шт̄о̀ӣод* потврђена је само у акузативу: но̀ нам о̀д њӣх што̀год пораска́жи [ШМ 475]; А зна́дӯ ли што̀год о свије́ту [ШМ 1608]; да на мене што̀год старац су̂мјā [ШМ 1975]; да о теби што̀год ху̂до мисли [ШМ 1992]; самоук сам; ако што̀год зна́дем – / по буквици учио сам књигу, [ШМ 2582–2583]; Је ли друго што̀год сакривио [ШМ 3303]; треба што̀год о ве̂љēму послу, / за којим не девлет о̀[т]правио, / по̀зборӣти и разумјети се. [ШМ 3799–3801].

Постфикс |год| у структури именичких замјеница *ко̀ӣод* и *шт̄о̀ӣод* има обличку, а не творбену функцију: њиме се само интензивира (наглашава) значење облика замјенице. Обје су састављено представљене и у *Речнику Њеӣошева језика.*

3º Замјеница *кака̀вӣод* потврђена је у генитиву женског рода: Имате ли каквѐгод забаве? [ШМ 2595]. И у њој постфикс |год| има обличку функцију, али се она пише растављено, не само у прва два издања: Имате ли какве год забаве? (Стојковић, 1851, стр. 123; исто у другој свесци издања браће Јовановића (1881, стр. 103) него и у потоњим издањима, почев од другог Стевановићевог: Имате ли какве год забаве? (Стевановић, 1967, стр. 138 (IV 99), исто у (Младеновић, 2007, стр. 163 (2668)); из четвртог издања *Целокӯпних дела* погрешна вербализација одлутала је и у *Речник Њеӣошева језика*, као аналитичка ријеч с акцентом (само) на другој компоненти (Стевановић и др., 1983, т. I, стр. 333, s. v. **какав го̏д**). Овај, аналитички тип замјеница, с ријечцом *ӣо̏д* као другом компонентом, постоји (види т. 2.3), али он има два акцента, главни на другој и поочни на првој компоненти, и њега не потврђује *Шћепан Мали* у наведеном стиху. Синтетичку замјеничку ријеч с постфиксом |год| у морфемској структури снабдијевамо једним акцентом: (ген. ж.р.) *каквѐӣод* (на првој компоненти акценат је атониран, а са друге се пренио на посљедњи слог прве).

И све би то било разумљиво да текстолошки проблем није адекватно ријешио Драгутин Костић, у трећем издању спјева, што је прихваћено у сљедећих седам-осам издања: Имате ли каквегод забаве? (Костић, 1902, стр. 37 (код њега је то 2669. стих); Решетар, 1926, стр. 284 (код њега је то 99. стих четвртог деиствија); исто у Вушовић, 1935, стр. 233; Вушовић, 1936, стр. 258; Стевановић, 1952, стр. 136; Недић, 1965, стр. 113; Миловић, 1965, стр. 168).

(2) У *Лучи микрокозма* посвједочен је замјенички прилог *колико̀ӣод*:

да му тужну и кукаву судбу
коликоīод [коликòгод] *она ублажаје* [ублажàје]

[ЛМ 2016–2017].

И у првом издању ријеч *коликòīод* је одштампана састављено: **коликогодъ** (с. 75).

Постфикс |год| у прилогу *коликòīод* долази послије окамењеног наставка *-о* у морфемској структури прилога *колико*, и он овдје није обличка него творбена морфема – њиме се гради нова ријеч у значењу 'унеколико, макар мало (ублажава)'.

У нашем *Рјечнику Луче микрокозма* објашњава се постфикс: „год *рјечца (у функц. постфикса) у саставу зам. прил.* коликогод" (Маројевић, 2016б, стр. 719) и представља сама замјеница: „**коликòгод** (1) *прил.*: коликòгод || òна | ублажàје [2017]" (Маројевић, 2016б, стр. 753).

Треба напоменути да је постфикс |год| настао од рјечце *īȍд*. У разговорном језику појавила се конструкција у којој се у аналогном значењу користи веза замјеничке ријечи и рјечце, типа *кȍлико īȍд*. Такву вербализацију (и такву прозодију) не препоручујемо ни као алтернативну јер је то и данас само неологизам, с једне стране, и употребљава се на завршетку реченице при елидирању њених других чланова, с друге стране.

Треба разликовати морфему (постфикс) |год| у саставу једног типа (синтетичких) неодређених замјеница, која није прозодијски обиљежена, од рјечце *īȍд*, која има краткосилазни акценат, али у другом типу (аналитичких) неодређених замјеница (види т. 2.3).

2.3. Растављено пишемо рјечцу *īȍд*, која има побочни краткосилазни акценат, од упитно-односне замјеничке ријечи, која има главни акценат, при чему оне формирају други тип (аналитичких) неодређених замјеница, а састављено – морфему (постфикс) |год|, који улази у састав првог типа (синтетичких) неодређених замјеница (види т. 2.2).

(1) Посвједочене су конструкције с акузативом именичке замјенице „*што īод* + глаголски облик" у значењу 'било шта':

Ко је икад нȁ свијет дочека
а од ђеце једне распуштене
штȍ īȍд друīо до вјèчитē мȕкē?

[ШМ 2021–2023].

Конструкција „*што год* + глаголски облик“ може значити ‘колико год да’, ‘без обзира на то што’:

књаз ће овај откуд је дошао
(што̏д го̏д грàна̄ и друме нàправља̄),
нас с Турцима како прѝпòкоље̄,

[ШМ 3212–3214].

Посвједочене су и конструкције са замјеничким прилогом „*како год* + глаголски облик“ у значењу ‘ма како да’:

Како год им серàскјер напише,
онако ће с вама поступити

[ШМ 1229–1230];

како год је досад пословао,
у свашто је зà нас срећан био –

[ШМ 1930–1931],

„*куд год* + глаголски облик“ – у значењу ‘било куд да’:

Куд год кренеш, једним трагом идеш.

[ШМ 1406];

куд год човјек обрати погледе –
види небо с равнин[о]м спојено,

[ШМ 3357–3358],

и „*догле год* + глаголски облик“ – у значењу ‘све док’:

срећа нам се стâра̄ зàметнӯла –
пробудит се она лàко неће
докле год се сѝта̄на насла̄ва.

[ШМ 2698–2700].

Рјечца *го̏д* има варијанту *го̏де*, али њу од упитно-односне замјеничке ријечи (номинатива *ко* и акузатива *што* именичких замјеница те прилога за правац *куд*) раздваја енклитика прве фонетске ријечи:

ко̏ се го̏де су трû прòста крсти
да устаје нâ ноге јуначке,

[ШМ 2655–2656];

Кумисмо īа ӣри-чѐӣири дана
кȍ се īȍде код њеīа намјери –

[ШМ 3013–3014];

Ко је ӣродан, он мора слушаӣи
шӣȍ му īȍде дѐвлеӣ заӣдȍв'јēдӣ,

[ШМ 3879–3880];

Кȕд се īȍде с īранице шêнēмо,
сресӣи ће нас двадесеӣ ӣȉсȕћā,

[ШМ 2719–2720].

Примјери потврђују да су компоненте анализираних аналитичких неодређених замјеница самосталне ријечи. Архаична варијанта *īȍде* умјесто *īȍд* условљена је версолошким разлозима (да попуни четворосложну структуру првог полустиха десетерца). Она је по поријеклу номинатив једнине мушког рода неодређеног вида радног партиципа садашњег времена (о њеном постанку пишемо у другом раду).

3. Ријечца *НЕ* и префикс |НЕ|

3.1. Састављено се пише ријечца *не* која се трансформисала у префикс |не| у саставу придјева и прилога и адјективизираних партиципа различитог типа.

(1) Префикс |не| издвајамо у морфемској структури придјева (ж.р. неодр.в.) *нѐӣуна*: (ево има нѐпунă година), [ШМ 3714, **не пуна** (Стојковић, 1851, стр. 171)] и прилогâ *нѐӣросӣо*: ал нѐпросто никад нѝ дȍвијек, [ШМ 3484, **не просто** (Стојковић, 1851, стр. 162)] и *нѐмилосӣно*: и сѝнови Àхметови / нѐмилостно луди ломе. [ШМ 2032 (36), **Не милостно** (Стојковић, 1851, стр. 97)]; на твр̑дȳ ӣх вјеру Турци / нѐмилостно погубише – [ШМ 2137 (65), **немилостно** (Стојковић, 1851, стр. 102)]; мисли ломе главе нѐмилостно, [ШМ 2558, **немилостно** (Стојковић, 1851, стр. 122)].

Први примјер је растављено штампан и у другом издању, у другој свесци издања браће Јовановића: Ево има не пуна година, (1881, стр. 142), па је текстолошки проблем ријешен тек у трећем издању спјева: Ево има непуна година, (Костић, 1902, стр. 199 (3788)).

И други примјер је остао растављено одштампан и у другом издању, у другој свесци издања браће Јовановића: Ал' не просто никад ни довијек, (1881, стр. 134), па је Костић исправио и овај примјер: Ал' непросто никад ни довијек, (Костић, 1902, стр. 188 (3558)).

Што се тиче прилога *нѐмилостӣно*, правилна вербализација текста представљена је у другом издању, у другој свесци издања браће Јовановића, у сва три примјера, али је неоправдано упрошћена сугласничка група *стӣн*: Немилосно луди ломе. (1881, стр. 81); На тврду их вјеру Турци немилосно погубише, (1881, стр. 85); Мисли ломе главе немилосно, (1881, стр. 102), што су прихватили и сви каснији приређивачи док то ми нисмо поправили у основном издању.

(2) Префикс |не| издвајамо у морфемској структури адјективизираног (некадашњег) радног партиципа *нѐмоӣӯћӣ*. У првом издању два примјера су одштампана растављено: све су ово ствари нѐмогӯћē! [ШМ 1375, **не могуће** (Стојковић, 1851, стр. 68)]; Баш то није тàкō нѐмогӯће – [ШМ 3825, **не могуће** (Стојковић, 1851, стр. 175)], а два састављено: стога ти се чини нѐмогӯће. [ШМ 3832, **немогуће** (Стојковић, 1851, стр. 176)]; па још многе ствари нѐмогӯћē. [ШМ 3878, **немогуће** (Стојковић, 1851, стр. 177)].

(3) Префикс |не| издвајамо у морфемској структури адјективизираних трпних партиципа, од којих су два у првом издању одштампана растављено: некована и необјахана, [ШМ 288], **Не кована и не објахана,** (Стојковић, 1851, стр. 20), а један неуједначено: огледало борбе нечувене, [ШМ 191, **нечувене** (Стојковић, 1851, стр. 16)]; свѐколикѐ борбе нечувене [ШМ 1688, **нечувене** (Стојковић, 1851, стр. 83)]; пȍсл'јē ове среће нечувене [ШМ 1688, **не чувене** (Стојковић, 1851, стр. 85)].

Растављено, а не састављено као у првом издању, пише се, међутим, веза рјечце *не* и живог (неадјективизираног) трпног партиципа, која је посвједочена у стиху: то је чудо, прѐђе не чувѐнȍ – [ШМ 3136, **нечувено** (Стојковић, 1851, стр. 146)] – на живу партиципску употребу указује прилог *ӣрѐђе*.

Секундарни аналошки облик: Боже драги, срѐћē нечујѐнē! [ШМ 1809] није изазивао дилему у погледу састављеног писања, али може изазвати у погледу дијахронијске интерпретације: примарно се између вокала *у* и *е* могао фонетски појавити вокал *в*, док се *ј* пренијело по аналогији с обликом презента (среће која се) *не чује*.

3.2. Растављено је у првом издању представљен адјективизирани партиципа *неизбројени* [ШМ 1075, **не избројне**, (Стојковић, 1851, стр. 55)], у коме у новом издању (критичком и акценатском) реконструишемо хетеровокалски дифтонг [oᵉ] коригујући у том погледу претходно, основно издање *Шћепана Малоӣ*:

дао си им јаде неѝзброј'нē
и угнао воду у ушима.

[ШМ 1075–1076].

Интервокалско *ј* се не изговара, али остаје у фонолошкој структури ријечи као нулти алофон фонеме ‹ј›, па га у акценатском издању наводимо у угластој загради: неѝзбро‹ј›ᵉнē, а у критичком издању ортографски користимо двије графеме – **ой**, ову другу за обиљежавање неслоговности вокала *е*, а у квадратној загради реконструишемо фонетску ријеч (овога пута без редукованог сонанта *ј*):

дао си им јаде неизбройне [неѝзбро‹ј›ᵉнē] [ШМ 1075].

4. Оптативи и предикативи

4.1. Издвојићемо оптативе и предикативе, који су се појавили у историјском развоју српског језика као иновација, а употребљавају се, и једни и други, као посебна врста ријечи, у саставу одређених (оптативних) фразеолошких жанрова. С обзиром на то да су у овом сегменту текстологије лексичка и фразеолошка реконструкција укрштају (сијеку), подробнији опис дајемо у раду *Фразеолошки жанрови у Шћепану Малом* (Маројевић, 2020в, стр. 76–82).

(1) У *Шћепану Малом* посвједочени су оптативи као прва од двије иновације у структури врста ријечи у српском језику. Настали су трансформацијом радних глаголских придјева (губљењем морфолошке категорије падежа и синтаксичке категорије лица). Они имају значење одређених фразеолошких жанрова – клетве, благослова, добродошлице, али и опраштања (*ӣросӣа била...*) и заклетве (*Боӣ ми не судио!*).

(2) Прелазну категорију између оптатива и предикатива представљају именице у предикативној служби (без глаголске копуле) у саставу фразеолошких жанрова апотеозе или похвале (*сла̏ва му*) и благодарења или захвале (*хва̏ла Боӣу*). Да су то именице а не предикативи у систему врста ријечи свједочи могућност увођења копуле с везником *нека* у императивној конструкцији оптативног значења (нека *му* је *слава*, *хвала* нека је *Боӣу*).

(3) Преображајем (и прозодијским и семантичким) именице-предиката *хва̏ла* (без глаголске копуле у оптативној конструкцији, која се не може ни васпоставити) настао је предикатив *хва̂ла* (Бо̏гу): Хва̂ла Бо̏гу несрећна чо̏вјека, [ШМ 105], који уврштујемо у

фразеолошки жанр квалификатива с нијансом значења упитаности (недоумице). Од осталих предикатива предикатив *хва̑ла* (Бо̏гу) разликује се својим дугосилазним акцентом који може бити, при посебном наглашавању, и главни.

4.2. У *Шћепану Малом* посвједочени су и предикативи као друга од двије иновације у структури врста ријечи у српском језику. Употребљавају се у саставу неких оптативних фразеолошких жанрова, а настали су преображајем (прозодијским и семантичким) других врста ријечи (именица, прилога, замјеница и узвика).

(1) У фразеолошком жанру заклетве користи се предикатив *ти̏ко* (ти Бо̏га), који има побочни краткосилазни акценат, па с обликом генитива именице с главним акцентом формира сложену фонетску ријеч; у фразеолошком жанру квалификатива с нијансом значења благослова употребљава се предикатив *бла̏го* (мѐни), а у фразеолошком жанру квалификатива с нијансом значења клетве – предикативи *ти̏шко* (то̏ме̄), *ку̏ку* (то̏ме̄). Сви они имају побочни краткосилазни акценат, па с обликом датива личне замјенице с главним акцентом формирају сложену фонетску ријеч.

(2) У изразима с предикативима у основном издању спјева акцентовањем обје ријечи (с објашњењем у Поговору) указивали смо на компоненте сложених фонетских ријечи. У критичком пак издању користимо квадратне заграде:

Хвала Богу [хва̑ла^бо̏гу] несрећна човјека [чо̏вјека], [ШМ 105];

Де тако ти твоје [та̏коти^тво̀је̄] црне вјере, [ШМ 1407];

Благо нама [бла̏го^на̏ма], наше сунце сјајно, [ШМ 310];

Тешко томе [тѐшко^то̏ме̄] ко о вама [о̀вама] брижи! [ШМ 2024];

Куку томе [ку̏ку^то̏ме̄] од кога сте јачи – [ШМ 1133].

5. Исходи

5.1. Специфичне морфеме које карактеришу пјеснички језик Његошев систематски се обрађују у критичком издању *Шћепана Малог* и у монографском истраживању *Текстологија Шћепана Малог* које то издање прати, и то у поглављу које је посвећено вербализацији текста (Маројевић, 2020г, стр. 912–917).

(1) Поред опште студије *Творбена и морфолошка анализа у ѿраматичком систему савременоѿ срѿскоѿ језика* (Маројевић, 2005б), префиксоиде смо разматрали и у Уводним напоменама *Прозодијско-интонациона интерпретација текста Луче микрокозма* уз акценатско издање *Луче микрокозма* (Петровић-Његош, 2016, стр. 883–884).

Однос префиксоида и префикса најбоље се може показати на примјеру односа ортографеме с префисоидом (ж.р.) *ѿрѐвѐликā* у стиху: а црква је бо̀ж'јā прѐвѐликā – [ШМ 1704], у којој префиксоид не модификује значење придјева него га само наглашава аналогно рјечци или прилогу, и ортографеме с префисом (ж.р.) *ѿрѐвеликā*, у којој префикс модификује значење придјева аналогно руском кратком придјеву у примјерима типа: рубашка (мне) *велика* 'кошуља ми је превелика'. Другим ријечима, облик (ж.р.) *ѿрѐвѐликā* улази у ширу парадигму придјева *вѐликѿ*, у полусинтагматској вези која се пише састављено, док облик (ж.р.) *ѿрѐвеликā* улази у парадигму изведеног придјева *ѿрѐвеликѿ*.

(2) О постфиксима ми смо писали само узгредно, док је Божо Ћорић њима посветио систематску пажњу у потоњој монографији и претходно у посебној студији.

Док је постфикс |колик| у српском језику уникалан, постфикс |год| се може поредити с постфиксом |-нибудь| у руском језику; разлика је у томе што је руски постфикс творбена морфема, док је српски обличка морфема, осим ријетких примјера типа *коликòѿод* у значењу 'унеколико, макар мало' у 2017. стиху *Луче микрокозма*. Постфикс |зи| као обличка морфема може се поредити с постфиксом |же| као творбеном морфемом у старославенском језику – у структури релативне замјенице (ср.р.) **ѥже** 'које', ген. **ѥгоже** 'којега', чији је номинатив граматикализацијом транспонован у везник адвербијалне реченице узрока **ѥже** 'јер' и у везник саставне узрочно-посљедичне реченице **ѥже** 'па зато'.

(3) Питање кад је нека морфема за уношење значења негације самостална ортографема, па се пише растављено, а кад улази у састав придјевске или прилошке ортографеме, па се пише састављено, тијесно је повезано с питањем лексичких опозиција (*не* се пише растављено) и с питањем диференцирања партиципа и придјева: партицип и растављено писање компоненте *не* остварује се кад је партицип (савремени глаголски придјев) у синтагми (кад партицип има свој објекат или адвербијал).

Поред 1075. стиха *Шћеѿана Малоѿ*, адјективизирани партицип *неизбројени* с хетеровокалским дифтонгом |oᵉ| посвједочен је у

једној Његошевој медитацији у прози: величествени символ Створитеља у неизбройнима [неѝзбро҃нӣма] пламовима затрепти у подножије Његова престола [МП 19]. И у рукопису (Биљ.: л. 4 об.) реконструисани дифтонг означен је секвенцом **ой: неизбройнима** (Петровић-Његош, 2017, стр. 44 (транскрипт је на наредној страни)). Ми полазимо од тога да је придјев настао адјективизацијом партиципа са суфиксом *-ен* и синтаксичком творбом као допунским творбеним поступком (срастањем с рјечцом *не*), од глагола с негацијом: /који се/ *не* /може/ *избројити* → *неизбројен(и)* (види подробније у Маројевић, 2017а, стр. 514–516). Аналоган је и придјев (адјективизирани партицип) *небројени*, посвједочен у *Лучи микрокозма* и препјеву *Химне ноћи*, али то је предмет посебне расправе о хетеровокалским дифтонзима у *Шћепану Малом*.

5.2. Специфичне врсте ријечи које карактеришу пјеснички језик Његошев систематски се обрађују у критичком издању *Шћепана Малог* и у монографском истраживању *Текстологија Шћепана Малог* које то издање прати, и то у поглављима посвећеним лексичкој и фразеолошкој реконструкцији (Маројевић, 2020г, стр. 625–627, 646–652).

(1) Оптативи као прва иновација у систему врста ријечи у српском језику разматрани су у три синтетичка рада у којима се ово морфолошко питање посматра с компаративно-историјског становишта. У првом српски систем врста ријечи пореди се са руским (Маројевић, 1998), у другом и с руским и са старославенским (Маројевић, 2010), а у трећем се разматра однос врста ријечи и чланова реченице с морфосинтаксичког становишта (Маројевић, 2017б).

У савременом руском језику староруски партиципи на *-lъ* трансформисали су се у специфични глаголски облик на *-л* у вриједности прошлог времена индикатива (без рјечце *бы*), на примјер: (они) *жили*, или кондиционала/потенцијала (с рјечцом *бы*), на примјер: *жили бы* (они), тј. нису развили оптативно значење. У једној мало познатој Чеховљевој причи у којој се не помиње никакав Србин нити српска тема среће се облик *Живели!* (што значи да то није српска ријеч у руском тексту него србизам). У критичком издању Чеховљевих дјела остао је овај хапакс без икаквог коментара!

(2) Поред синтетичких радова о врстама ријечи (види горе т. (1)), предикативима као другој иновацији у систему врста ије-

чи у српском језику посвећена је посебна расправа (Маројевић, 2007).

Треба напоменути да су предикативи у руском језику друкчија врста ријечи од српских предикатива: њиховом основном типу (мне) *холодно*, (на улице) *холодно* у српском одговара синтагматска веза прилога и копуле типа *хладно* (ми) *је*, (напољу) *је хладно*.

СКРАЋЕНИЦЕ

Биљ.: *Биљежница* [у: Петровић-Његош, 2017, стр. 29–322 (фототипија оригинала и препис)].

ГВ: *Горски вијенац* [у: Петровић-Његош, 2005, стр. 35–218 (критичко издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 161–265 (основно издање); Петровић-Његош, 2020б (акценатско издање)].

ЛМ: *Луча микрокозма* [у: Петровић-Његош, 2016, стр. 19–101 (репринт првог издања), стр. 105–224 (критичко издање), стр. 903–1020 (акценатско издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 67–149 (основно издање)].

МП: *Медитације у прози* [у: Петровић-Његош, 2017, стр. 323–346 (критичко издање)]

ШМ: *Шћепан Мали* [у: Петровић-Његош, 2020а, стр. 19–225 (репринт првог издања), стр. 227–486 (критичко издање), стр. 1011–1153 (акценатско издање); Петровић-Његош, 2018, стр. 289–449 (основно издање)].

ИЗВОРИ

Петровић-Његош, П. II (2005). *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.

Петровић-Његош, П. II (2016). *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.

Петровић-Његош, Петар II (2017). *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.

Петровић-Његош, П. II (2018). *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија.

Петровић-Његош, П. II (2020а). *Шћепан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД.

Петровић-Његош, П. II (2020б). *Горски вијенац*. Акценатско издање у редакцији Радмила Маројевића. [Рукопис у припреми за штампу].

ЛИТЕРАТУРА

Браћа Јовановићи (издавачи) (1880–1881). *Лажни цар Шћепан Мали*: Историјско збитије XVIII вијека / сачинио Петар Петровић Његуш владика

црногорски. Ново издање. Панчево: Накладом Књижаре браће Јовановића. (Народна библиотека, св. 5, 1–64; св. 7, 65–152).

Вушовић, Д. (прир.) (1935). *Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*. Београд: Народна култура.

Вушовић, Д. (прир.) (1936). *Цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша*. II изд. Београд: Народна култура.

Костић, Д. (прир.) (1902). *Лажни цар Шћепан Мали: Историческо збитије осамнаестоіа вијека / од Петра Петровића Његоша*. Београд: Српска књижевна задруга.

Маројевић, Р. (1998). Компаративно-историјски приступ класификацији врста речи у српском и руском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27 (2), 39–48.

Маројевић, Р. (2005а). Текстологија Горског вијенца. У: Петровић-Његош П. II. *Горски вијенац* (5–34, 225–1004). Подгорица: ЦИД.

Маројевић, Р. (2005б). Творбена и морфолошка анализа у граматичком систему савременог српског језика (I). У: Д. Бранковић (ур.), *Наука и образовање*: Зборник радова са научног скупа (123–151). Бања Лука: Филозофски факултет.

Маројевић, Р. (2007). Предикативи у српском језику у систему врста ријечи. *Радови Филозофскоі факултета Универзитета у Бањој Луци*, 10, 13–45.

Маројевић, Р. (2010). Структура врста ријечи у савременом српском језику: (у поређењу са старославенским и руским). У: М. Ковачевић (ур.), *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, *Филолошке науке*: Зборник радова са научног скупа (99–110). Пале: Филозофски факултет.

Маројевић, Р. (2016а). Текстологија Луче микрокозма. У: Петровић-Његош П. II. *Луча микрокозма* (5–103, 225–681, 1021–1040). Подгорица: ЦИД.

Маројевић, Р. (2016б). Рјечник Луче микрокозма. У: Петровић-Његош П. II. *Луча микрокозма* (683–862). Подгорица: ЦИД.

Маројевић, Р. (2017а). Текстологија медитација у прози и пјесама из Биљежнице. У: Петровић-Његош П. II. *Биљежница* (5–28, 377–640, 647–662). Подгорица: ЦИД.

Маројевић, Р. (2017б). Врсте речи и чланови реченице: (с морфосинтаксичког становишта). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 46 (1), 33–42.

Маројевић, Р. (2020а). Специфични типови глаголских ријечи (на грађи Његошевог *Шћепана Малоі*). *Зборник радова Филозофскоі факултета Универзитета у Приштини*, L (2), 3–31.

Маројевић, Р. (2020б). Специфичне граматичке и лексичко-граматичке ријечи (на грађи Његошевог *Шћепана Малоі*). *Зборник радова Филозофскоі факултета Универзитета у Приштини*, L (4), 59–88.

Маројевић, Р. (2020в). Фразеолошки жанрови у *Шћепану Малом*. *Српски језик*, 25, 69–88.

Маројевић, Р. (2020г). Текстологија Шћепана Малог. У: Петровић-Његош П. II. *Шћепан Мали* (5–226, 491–1009, 1159–1162). Подгорица: ЦИД.

Миловић, Ј. М. (1965). (прир.), *Лажни цар Шћепан Мали* / Петар II Петровић Његош. Титоград: Графички завод.

Младеновић, А. (2007). (прир.), *Лажни цар Шћепан Мали* / Петар II Петровић Његош. Подгорица: ЦАНУ.

Недић, В. (1964). (прир.), *Лажни цар Шћепан Мали. Писма* / Петар Петровић Његош. Нови Сад: Матица српска.

Решетар, М. (1926). (прир.), *Целокупна дела*, књ. 1: *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћепан Мали* / Петар Петровић Његош. Београд: Државна штампарија.

Стевановић, М. (1952). (прир.), *Шћепан Мали* / Петар Петровић Његош. Београд: Просвета.

Стевановић, М. (1967). (прир.), *Шћепан Мали* / Петар Петровић Његош. Београд: Просвета.

Стевановић, М. и др. (1983). *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Књ. I–II. Београд: Српска књижевна задруга.

Стојковић А. (1851). (прир.), *Лажни цар Шћепан Мали*: Историческо Збитије Осамнајестога вијека. Пјесмотворје Његове Свијетлости Петра Петровића Његоша, Владике и Господара Црнегоре. [На 9. страни:] *Шћепан Мали*: Повјестно збитије, у пет дјејствијах. [На насловној страни:] Издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту. [На корици:] У Југославији. [На полеђини насловне стране испод мота:] Печатња браће Жупана у Загребу 1851.

Радмило Н. Мароевич
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра славистики

Резюме

Специфические морфемы и инновации в системе частей речи (на материале поэмы Негоша «Щепан Малый»)

В настоящей статье критически обосновывается подготовленное автором научное издание поэмы «Щепан Малый» сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша в аспекте словообразовательном и морфологическом.

Рассматриваются специфические типы орфографем и морфем в их составе: во-первых, префиксоиды |по|, |при|, |пре| и

(альтернативно) |наj| (см. п. 1), во-вторых, постфиксы |зи|, |колик| и |год| (см. п. 2), в-третьих, слитное написание приставки |не| и раздельное написание частицы *не* (см. п. 3) и, в-четвертых, оптативы и (сербские) предикативы как инновации в системе частей речи, употребляющиеся в составе определенных фразеологических жанров (см. п. 4). В заключительной части статьи (см. п. 5) подводятся итоги исследования.

В работе применяется интертекстуальный сопоставительный подход: примеры, засвидетельствованные в поэме «Щепан Малый», сравниваются с контекстами поэм «Горный венец» и «Луч микрокосма», а также с контекстом медитации в прозе.

В статье, помимо текстологических задач, выдвигаются теоретические вопросы разработки и лексикографического описания рассматриваемых типов морфем и частей речи, причем вводится термин «орфографема» в значении ‘орфографическая презентация грамматических омонимов (омографов и омофонов)’.

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош; поэма «Щепан Малый»; поэма «Горный венец»; поэма «Луч микрокосма»; префиксоиды; постфиксы; оптативы; предикативы.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).